

Kirkegårdene set fra Kirkeministeriet

Af Jens Ulf Jørgensen

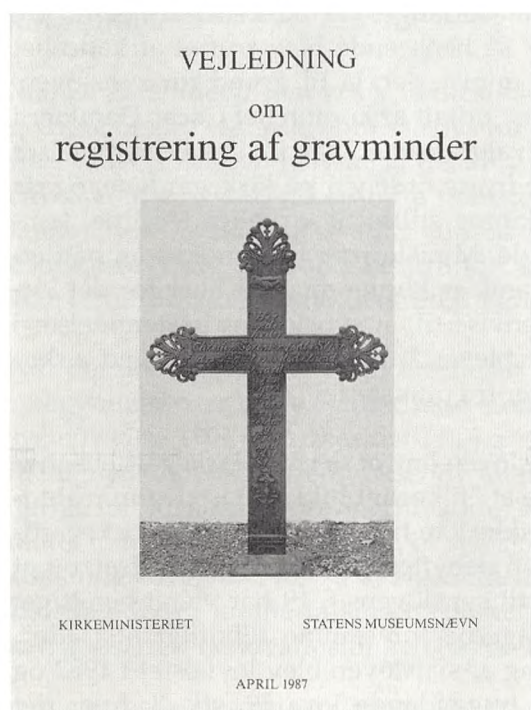
Kirkegården er først og fremmest den lokale begravelsesplads og må nødvendigvis være præget af den holdning, som til enhver tid gør sig gældende hos den stedlige befolkning med hensyn til kirkegårdens hele fremtræden. Samtidig hører kirkegårdene og kirkerne til den kulturhistoriske arv, som samfundet ønsker at værne om. Lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde fra 1986, med ændringer fra 1992, udtrykker som sit formål bl.a. at sørge for, at der er tilstrækkelig plads til begravelser på folkekirkens kirkegårde, og at disse fungerer som værdige og vel vedligeholdte begravelsespladser. Men loven skal samtidig sikre, at der ikke sker forringelse af de kulturværdier, der er knyttede til kirkegårdene.

Loven og bekendtgørelsen om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde indeholder regler vedrørende kirkegårdenes indhegning og indretning, træer på kirkegården, bevaringsværdige gravminder m.v. Reglerne betegner ikke noget skelsættende nyt i den kirkelige lovgivning, men viderefører stort set den retstilstand, der var gældende indtil 1986. Der ses foreløbig bort fra de ændringer i kompetencereglerne, som gennemførtes i 1986 og navnlig i 1992.

Gennem mere end 60 år dannede lov af 30. juni 1922 om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde det overordnede retlige grundlag for indretningen af den danske kirkegård. Til loven knyttedes den mere detaljerede anordning angående kirkegårde af 10. december 1927, der et kvart århundrede senere afløstes af anordning af 20. april 1953 om kirkegårde. Hele dette regelkompleks, der gjaldt indtil 1986, har haft en afgørende betydning for udformningen af kirkegården, som vi kender den i dag. I. C. Christensen, der var kirkeminister i 1922, får utvivlsomt med rette tillagt æren for gennemførelsen af kirkelovene fra det pågældende år, herunder lovgivningen om kirker og kirkegårde. Men ministeren og hans mini-

sterium byggede nu ikke denne lovgivning op fra bar bund. Et grundigt forarbejde var blevet gjort i det kirkelige udvalg af 1903, og går man udvalget nærmere efter i sømmene, vil man se, at resultatet af udvalgsforhandlingerne i et ikke ubetydeligt omfang står i gæld til den retstilstand, som havde udviklet sig i ministeriets praksis, til dels på grundlag af to paragraffer om kirkegårde i synsloven af 19. februar 1861 (lov om nogle bestemmelser vedrørende kirkesyn, præstegårdssyn m.v.).

Det kan godt være, at synsloven af 1861 kunne betegnes som "lidet indgående", da man i begyndelsen af dette århundrede satte sig som mål at skabe en mere hensigtsmæssig lovgivning om kirkegårdsforholdene. Men det bør ikke overskygge det forhold, at der inden 1861 stort set ingen regler fandtes i lovgivningen om kirkegårdenes indretning. Synsloven kom derfor til at indvarsle en ny epoke i den danske kirkegårds historie. Ser man på den ældre lovgivning, finder man regler om sundhedsmæssige forhold vedrørende begravelser, ret til gravplads, udvidelse af kirkegårde m.v. Med synsloven blev der derimod gennemført bestemmelser, som tog vare om selve kirkegårdene og mere udførligt om kirkebyg-

ningerne. Efter loven skulle alle kirker med tilhørende kirkegårde underkastes et årligt syn, foretaget af distriktsprovsten sammen med to bygningskyndige mænd. Hvis de mangler, der var blevet udsat ved synet, henstod "uafhjulpet", skulle biskoppen afgive beretning herom til ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet. Da de fleste kirker på landet dengang var i privat eje, er der intet mærkeligt i, at loven taler om kirketiendeejerens forpligtelser over for kirken og kirkegården. Tiendeejeren skulle holde kirkegården og gravstederne ryddelige for nælder og ukrudt, lade græsset afslå, inden det blev langstrået, og holde gangene rene og belægge dem med grus, hvor "det kan haves". Kirkegårdens hegn skulle holdes i forsvarlig stand, og for dens indgang skulle der være et tilbørligt lukke, så dens fred kunne forblive uforstyrret. Loven tog også vare om træerne på kirkegården, som kirketiendeejeren ikke måtte "borttage" uden tilladelse fra synet. Lovgivers omhu viste sig desuden ved, at der kunne forlanges anbragt "tvende skrabejern" ved kirkens indgangsdør, hvad der ret beset mere vedrørte kirkebygningen end kirkegården.

I tidligere tid var det væsentligt overladt til et skøn, hvad der kunne forlanges af kirketiendeejeren. De afgørelser, som i så henseende blev truffet af kanceliet og efter 1848 af ministeriet, lå til grund for synsloven. Men, som det blev udtalt af kontorchef Oscar Damkier i det kirkelige udvalg af 1903, var lovens bestemmelser om, hvad der vedrørte ordenen på kirkegårdene, og de fordringer, der kunne stilles til kirketiendeejerne, temmelig mangelfulde. Ministeriet var opmærksom på dette forhold, og Damkier kunne da også over for det kirkelige udvalg henvise til, at synslovens bestemmelser i mellemtiden var blevet "fuldstændiggjorte" ved cirkulærer og skrivelser fra ministeriet.

Ud fra § 19 i synsloven om, at der ved kirkegårdens indgang skulle være et "tilbørligt lukke", fastslog ministeriet i 1872, at "det ikke kan tillades, at den over kirkegården gående gangsti nebyttes til almindelig færdsel, og at synet i henhold til synslovens § 19 har været berettiget til at forlange lågerne for samme tilbørligt aflåsedet". Denne fortolkning af synsloven blev lovfæstet i 1922 og genfindes i den nugældende lovs §9, stk. 3, hvor det

hedder, at offentlig vej eller gangsti ikke må anlægges over kirkegården.

Synslovens regel om, at kirkegårdens hegn skulle holdes i forsvarlig stand, blev "fuldstændiggjort" i 1884, da ministeriet fandt det rettest, at et areal, som en kirkegård skulle udvides med, blev indhegnet med murværk som den gamle kirkegård, da det af kirketiendeejeren foreslåede hegn - hvidtjørn omgivet af stolper "forbundne ved flere rader af tyk galvaniseret stålstråd" - ville virke "vanzirende".

Uden hjemmel i loven kunne ministeriet i 1881 meddele pålæg om fjernelse af en upassende indskrift på en gravsten. Det drejede sig om en mindestøtte over en ugift pige, hvor der med sorte bogstaver var anført ordene: "myrdet af hendes forfører N.N.", medens den øvrige indskrift var forgyldt.

Selv om synsloven ikke indeholdt bestemmelser om førelse af "gravbog" eller kirkegårdsprotokol, kunne ministeriet ved flere lejligheder erklære sig enig med vedkommende syn i kravet om, at der skulle føres en protokol med fortegnelse over samtlige begravelser på kirkegården.

Mange af de ideer, som vi ser lovfæstede i nutidens lovgivning om kirkegårde, kom således for dagen i ministeriets praksis i anden halvdel af det 19. århundrede. Men cirkulærerne og skrivelserne fra ministeriet vakte ifølge kontorchef Damkier ikke altid "tilfredshed hos kirketiendeejerne". Og af politiske grunde kunne man nok ikke have forbedret forholdene ad lovgivningens vej.

Når der ikke desto mindre indtrådte en vending i sagen i begyndelsen af dette århundrede - efter det politiske systemskifte 1901 - skyldes det i høj grad indførelsen af menighedsrådene og den voksende interesse i menighederne for kirkegårdene. Hertil kom, at mange kirker måtte forventes at ville overgå til selveje, efter at tiendeafløsningsloven af 1903 så at sige stillede i udsigt, at en kirketiendeejer kunne få sine forpligtelser over for kirken afløst, når tiendeafløsningen havde fundet sted.

I det kirkelige udvalg af 1903 var der enighed om, at

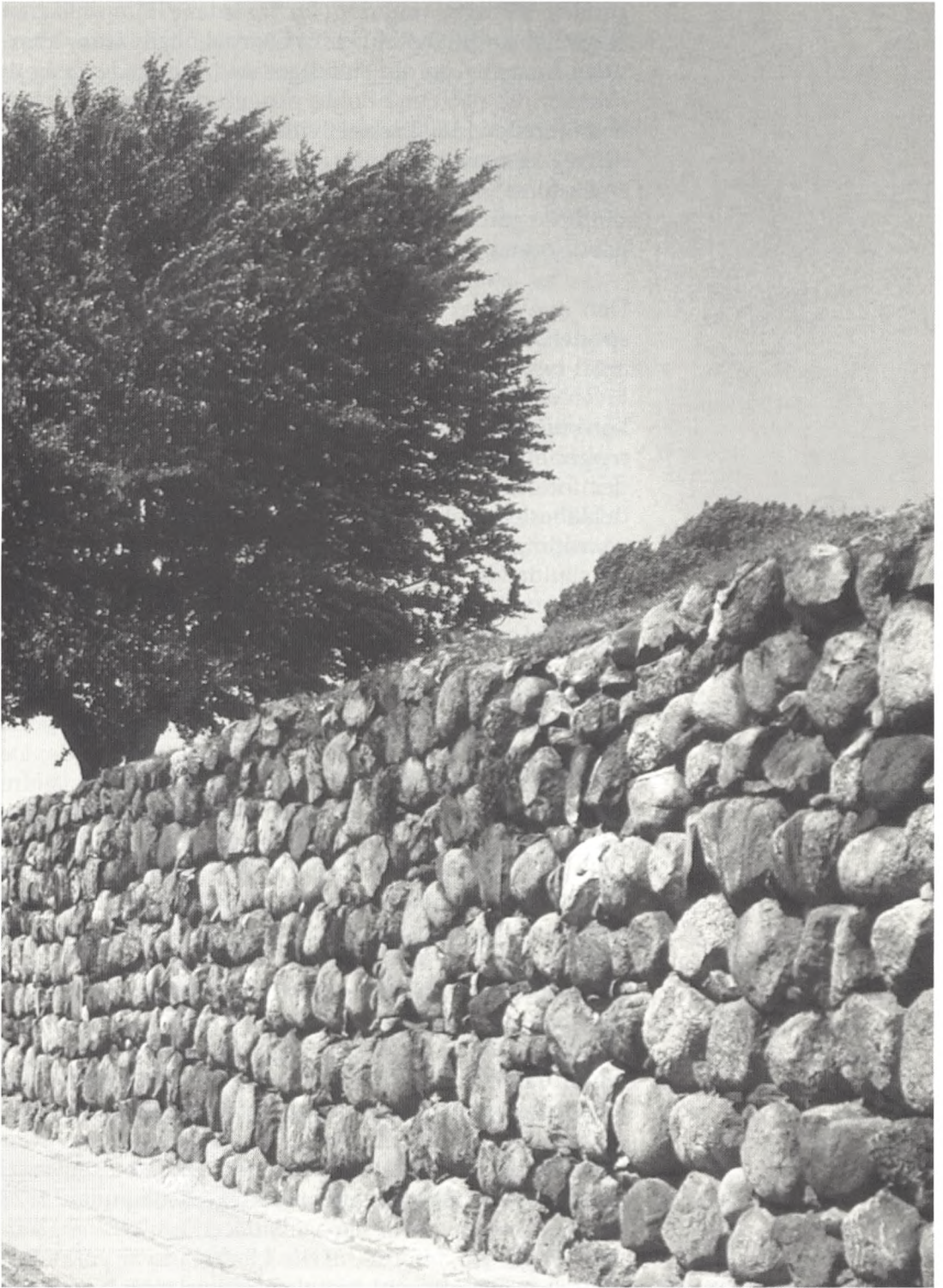
synslovens regler om kirkegårde lod meget tilbage at ønske, og at der var behov for, at de mange ministerielle bestemmelser, som havde suppleret loven og havde blivende værdi, blev lovfæstet. Udvalgets endelige udkast til lov om syn over kirker og kirkegårde indeholdt et selvstændigt afsnit om kirkegårde på 13 paragraffer. Udkastet lå til grund for det forslag til lov om syn over kirker og kirkegårde, som blev fremsat for Rigsdagen i samlingerne 1912-13 og 1913-14, dog uden at blive vedtaget.

Først efter nedsættelsen af det kirkelige udvalg af 1920 blev spørgsmålet om en revision af synsloven fra 1861 taget op på ny.

Trods meningsforskelle i det kirkelige udvalg var der enighed om, at den hidtidige lovgivning om kirkegårde i høj grad var utilstrækkelig. Lovens sparsomme fordringer havde sat sine spor i en meget "mangelfuld vedligeholdelse af kirkegårdene og i en planløshed i deres anlæg, som foruden at være uskøn tillige" havde været højst "uøkonomisk". Der skulle "fremkomme en lovgivning, som kunne imødekomme den interesse og sans for kirkegårdens pleje, der i de senere tider så kendeligt er vågnet i vort folk, og tjene til at skabe mere fred, skønhed og kultur over disse hvilesteder for de henfarne slægter".

Efter at udvalgets forslag var blevet omarbejdet i ministeriet, kunne I. C. Christensen i februar 1922 for Folketinget fremsætte sit forslag til en ny synslov sammen med en række andre lovforslag. Loven skulle - i overensstemmelse med det kirkelige udvalgs forslag - hedde "lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde m.v." I titlen til loven havde man altså opgivet begrebet "syn" og valgt ordet "vedligeholdelse", vel sagtens for dermed at antyde, at det afgørende skulle være det daglige arbejde, ikke det kontrollerende syn.

I sin forelæggelsestale kunne I. C. Christensen komme ind på den sørgelige tilstand, som kirkegårdene i hvert fald mange steder havde henligget i. Gravene henlå mellem hinanden uden nogen som helst orden, og det "har været således, at folk egentlig kunne grave, hvor som helst det passede dem, og dette har medført megen uorden og en meget dårlig økonomi". Bevaringen af de

Kirkegårdsdige, Odder Kirkegård.

gamle stendiger omkring kirkegårdene lå ministeren meget på sinde. Det havde tit bedrøvet ham at se, hvorledes man rev gamle stendiger ned, huggede dem til skærver "for at tjene nogle penge" og opsatte dårlige hegn i stedet. I lovforslaget ville man tage "hensyn til alt dette", og man ville søge at "bevare kirkegårdene i en smuk form". I forelæggelsestalen undtog I. C. Christensen kirkegårdene i byerne, hvor de mange begravelser havde "tvunget til en vis økonomi og orden".

Den nye lov af 30. juni 1922 indeholdt 13 paragraffer specielt om kirkegårde - et ikke overvældende stort antal bestemmelser; men det var også hensigten at lade loven supplere med mere detaljerede bestemmelser i en kongelig anordning. Medens anordningen om kirkebygninger blev udstedt året efter (den 14. maj 1923), skulle der forløbe mere end 5 år, før der forelå de fornødne detailbestemmelser om kirkegårde. Det skete ved en anordning af 10. december 1927 angående kirkegårde, indeholdende i alt 36 paragraffer. Anordningen blev senere ophævet ved gennemførelsen af den lige så udførlige anordning om kirkegårde af 20. april 1953.

Loven og anordningen tildelte Kirkeministeriet en central betydning. Ministeriet skulle således godkende anlæg af nye og udvidelse af bestående kirkegårde. De antikvariske hensyn blev tilgodeset ved, at ældre stengærder omkring kirkegårde ikke måtte nedbrydes eller erstattes med andet materiale uden ministeriets samtykke, der ligeledes var foreskrevet med hensyn til nedbrydning eller forandring af gamle murede kirkegårdsporte og indgange. Hertil kom, at ministeriet som "ankeinstans" kunne komme til at træffe afgørelse i sager om synsudsættelser på kirkegårdene.

Centralt i den nye lovgivning var, at der nu skulle udfærdiges en vedtægt for orden på kirkegården og dennes benyttelse, en protokol med angivelse af samtlige begravelser på kirkegården og endelig et kort over kirkegården med afmærkning af hvert gravsted med nummer. I ministeriets cirkulære af 12. december 1927 "angående kgl. anordning af 10. december 1927 angående kirkegårde" anførtes, at det i høj grad var påkrævet, at bestemmelserne om protokol og kort nøje blev overholdt, for at man kunne undgå den mangel på orden

med hensyn til gravstederne, "som i mange tilfælde har voldt vanskeligheder og medført betydelige udgifter til regulering af ældre kirkegårde", og for at man kunne "opnå en økonomisk anvendelse af den forhåndenværende gravplads, så udvidelse af kirkegårdene ikke" skulle "blive nødvendig før tiden". Ministeriet havde ikke til hensigt at udgive eller autorisere nogen bestemt protokol, men kunne dog anbefale "en af lærer Frands Hansen, Skelstrup pr. Maribo, udarbejdet protokol", der var overtaget af "Foreningen for Kirkegårdskultur".

Vigtigt var det også, at synet (senere provstiudvalget) kunne forlange kirkegården planeret og reguleret med det fornødne antal gange af tilstrækkelig bredde. Hvis man kan tage Harald Giersings billeder af Svanninge kirkegård som udtryk for, hvordan den danske landsbykirkegård så ud i begyndelsen af 1920'erne har den fremtrådt som et malerisk, næsten vildnisagtigt område. Dette præg forsvandt lidt efter lidt gennem de følgende årtier, og kanhænde at de gennemførte reguleringer og planeringer sine steder har været oplevet som noget hårdhændede, i hvert fald blev der i § 3, stk. 1 i kirkegårdsanordningen af 1953 indføjet et pkt. om, at der ved regulering af ældre kirkegårde burde "tages vidtgående hensyn til de eksisterende skønhedsværdier, som også uregelmæssigheder, kan indebære". Der var her tale om en diskret henstilling til menighedsrådene og provstiudvalgene. Det var heller ikke meningen med loven, at ministeriet på centralistisk vis skulle påtvinge de lokale kirkelige myndigheder en bestemt opfattelse af, hvordan den enkelte kirkegård skulle være indrettet, når de generelle anvisninger i loven i øvrigt var fulgt.

Lovens og anordningens bestemmelser om ældre stendiger blev åbenbart ikke alle steder efterlevet, som de skulle. Ved et cirkulære af 16. september 1937 indskærpede eller rettere sagt anmodede ministeriet om, at det nøje blev påset, at alle sager angående fjernelse eller ombygning af ældre stendiger omkring kirkegårde blev forelagt ministeriet, der måtte "tillægge det en ikke ringe betydning, at de gamle stengærder, der danner en for vore middelalderlige landsbykirker særlig karakteristisk afgrænsning af kirkegårdens område og sædvanlig stemmer smukt med selve kirkens arkitektur og det typiske danske landskab, bevares i så vid udstrækning

som muligt". Som udtryk for sin usvækkede interesse for stengærder udsendte ministeriet - efter forhandling med de kgl. bygningsinspektører og Nationalmuseet den 9. april 1965 et cirkulære om vedligeholdelse og omsætning af stengærder, hvor man på ny henledte opmærksomheden på de gældende bestemmelser og i tilslutning hertil fastsatte en række "forskrifter" for vedligeholdelse og reparation af stengærder. Forskrifterne var minutiøst affattede - afsnittet om "partiel omsætning" var inddelt i 8 punkter - og kunne og kan stadig væk ikke efterlade nogen i tvivl om den rette fremgangsmåde ved den slags arbejder.

Et vigtigt led i kirkegårdens hele fremtoning er dens beplantning. Loven af 1922 indeholdt - som en fortsættelse af synsloven af 1861 - en bestemmelse om, at de på kirkegården stående træer kun kunne borttages eller "stevnes" med synets tilladelse eller efter dets bestemmelse. Og som noget nyt kunne synet forlange ny beplantning såvel langs kirkegårdens hegn som ved dens hovedgange. Kirkegårdsanordningen af 1927 gentog disse bestemmelser, hvor der ikke var hjemlet Kirkeministeriet nogen kompetence. Men i kirkegårdsanordningen af 1953 fandt ministeriet det påkrævet at pålægge kirkegårdsbestyrelsen at "våge over, at der ikke ved unødvendigt stærkt indgribende ændringer af beplantningen på og ved kirkegården sker nogen skade i forhold til den betydning, som kirken og kirkegården har for det omgivende landskabs skønhed". Fældning af de på kirkegården stående træer krævede - fremdeles - provstiudvalgets samtykke, og som noget nyt blev det fastsat, at et påtænkt indgreb i gammel træbestand i større omfang yderligere krævede ministeriets godkendelse.

Disse regler blev indskærpet ved ministeriets cirkulære af 13. april 1962 angående fældning af træer ved kirker og på kirkegårde. Her var anledningen, at nogle af de kongelige bygningsinspektører havde oplyst, at det gentagne gange var konstateret, at der var foretaget fældning af store og smukke træer ved kirkerne og på kirkegårdene, "endog blot med den begrundelse, at man ønsker at undgå arbejdet med fjernelse af nedfaldne blade". Bygningsinspektørerne var betænkelige ved sådanne træfældninger, hvor man gjorde indgreb i "karakteristiske træk i billedet omkring kirkerne".

I hen ved 50 år efter gennemførelsen af lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde skulle som foran anført adskillige sager om kirkegårde afgøres i Kirkeministeriet, hvor de - tør jeg godt bevidne - blev gjort til genstand for en særdeles grundig behandling, efter at der forinden var blevet afgivet de fornødne udtalelser fra de kgl. bygningsinspektører og Nationalmuseet. Selv sager om bevaring eller fældning af træer, eksempelvis omkring 1970 8 prægtige elmetræer på en østjysk kirkegård, kunne give anledning til de mest intense overvejelser. Varetagelsen af de konkrete sager om kirker og kirkegårde var i virkeligheden ganske krævende, og det følte som en stor lettelse, da der i 1970 blev tilvejebragt lovhjemmel for decentralisering af dele af Kirkeministeriets sagsområde, og stiftsøvrighederne blev bemyndiget til at træffe afgørelse inden for en række forskellige sager. For kirkegårdssagers vedkommende kom det til at dreje sig om mindre udvidelser af kirkegårde, indretning af parkeringspladser, udførelse, fornyelse og istandsættelse af indhegning og indgangspartier. Denne decentralisering blev indarbejdet og videreført med den nugældende lov af 22. maj 1986 om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde. Med ændringen af loven i 1992 og den i tilslutning hertil udfærdigede bekendtgørelse blev de sidste rester af ministeriets kompetence med hensyn til kirkegårde -anlæggelse, udvidelse og nedlæggelse - henlagt til stiftsøvrighederne.

Uanset den stedfundne decentralisering, som også har betydet øget kompetence for menighedsrådene, er der ikke blevet rokket ved den "saglige substans". Ligesom tidligere Kirkeministeriet træffer nu stiftsøvrighederne deres afgørelser på grundlag af udtalelser fra sagkyndige, der siden 1973 tillige omfatter kirkegårdskonsulenterne. Menighedsrådene kan søge råd og vejledning hos kirkegårdskonsulenterne, men det var indtil 1989 på rådernes - d.v.s. kirkekassens - egen bekostning. Denne bekymring har ministeriet befriet menighedsrådene for, idet der ved cirkulæreskrivelse af 23. februar er tilvejebragt mulighed for, at kirkegårdskonsulentens honorar for råd og vejledning i kirkegårdsanliggender nu kan afholdes uden udgift for menighedsrådet.

Som omtalt i dette skrift blev der ved gennemførelsen i 1986 af lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegår-

de givet regler om registrering af særligt bevaringsværdige gravminder. Den hidtil gældende lov fra 1922 indeholdt ret beset kun en henstilling til synet om at påse, at "sådanne ligstene eller mindesmærker, som enten kan tjene til kirkegårdens prydelse eller til at bevare mindet om fortjente mænd og kvinder", ikke blev fjernet fra kirkegården. Det vigtige ved de nye regler fra 1986 er, at der skal foretages en registrering for hver kirkegård, og at menighedsrådet eller kirkegårdsbestyrelsen ikke må fjerne registrerede gravminder fra kirkegården. Gennem lovgivningen er der således tilvejebragt et grundlag for, at en betydningsfuld del af de danske kirkegårdes historie kan blive bevaret for eftertiden.

I den vejledning om registrering af gravminder, som Kirkeministeriet udsendte i 1987 sammen med Statens Museumsnævn, er der et afsnit om kirkegårdenes kulturhistoriske betydning. Gravminder er, som det anføres i afsnittet, kun en del af de kulturværdier, som kirkegårdene repræsenterer. Fra gammel tid udgør kirke og kirkegård en helhed, som har betydning såvel i historisk som i arkitektonisk og landskabelig henseende. Kirkegårdene bør derfor have krav på menighedsrådenes opmærksomhed i lige så høj grad som kirkerne. Og videre siges det i vejledningen, at der ved regulering af kirkegårde må tages størst muligt hensyn til kirkegårdens oprindelige udseende og særpræg, og at der bør udvises tilbageholdenhed med hensyn til at gennemføre reguleringer i rationaliseringsøjemed, især når det gælder ældre kirkegårde. I afsnittet opfordres provstiudvalgene, der jo skal godkende reguleringsarbejder, til i så vid udstrækning som muligt at støtte sig til kirkegårdskonsulenternes sagkundskab på dette område. Kirkegårdskonsulenternes betydning understreges også i ministeriets før omtalte cirkulæreskrivelse fra 1989, der indeholder en opfordring til menighedsrådene om at søge sagkyndig vejledning ved de indledende overvejelser om anlægs- og reguleringsarbejder på kirkegårdene.

Menighedsrådene har siden kirkelovene af 1922 varetaget de vigtige opgaver, der er forbundet med, at kirkegårdene kan fungere som værdige og vel vedligeholdte begravelsespladser, og med, at der ikke sker en forringelse af de kulturværdier, der er knyttede til kirkegårdene. Men det er sket inden for rammerne af den kirkelige

lovgivning. Eller sagt på en anden måde: den danske kirkegård fremtræder som et - ofte - smukt samspil mellem de stedlige behov og en nænsom statslig regulering.

*Jens Ulf Jørgensen, København.
Cand. jur., Fuldmægtig i Kirkeministeriet.*